

ЎЗБЕКИСТОНДА АГРАР СОҲАГА ОИД ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ҚОНУН ХУЖЖАТЛАРИ: ИСЛОҲОТЛАР ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Бегамова Насиба Холмурзаевна

Термиз агротехнологиялар ва инновацион
ривожланиш институти катта ўқитувчиси,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

АННОТАЦИЯ

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳал қилувчи бўғини сифатида қишлоқ хўжалигида ислоҳот ўтказиш, уни жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди.

Калит сўзлар: ер мулкчилиги, пайчилик, ширкат хўжалиги, мелиоратив ҳолат, деҳқон хўжалиги, фермерлик.

ABSTRACT

Special attention was paid to agricultural reform and its rapid development as a crucial part of economic reforms.

Key words: land ownership, sharecropping, cooperative farming, land reclamation, farming, farming.

КИРИШ

Мамлакатимиз иқтисодиётида муҳим тармоқ ҳисобланган аграр соҳанинг ривожланиши ва тараққий этиши учун мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ алоҳида эътибор қаратилиб, иқтисодий ислоҳотларнинг ҳал қилувчи бўғини сифатида қишлоқ хўжалигида ислоҳот ўтказиш, уни жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Бунинг сабаби Ўзбекистон аҳолисининг 64 фоиздан кўпроғи қишлоқ жойларда истиқомат қилиши, яъни ялпи ички маҳсулотнинг 24 фоизи аграр секторга тўғри келиши ва қишлоқда истиқомат қилганларнинг 37 фоизга яқини қишлоқ хўжалиги билан машғуллигида эди. Қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотларни амалга оширишда энг устувор масала сифатида ерга мулкчилик масаласи ҳал қилинди. Ўзбекистон Республикасида суғориладиган ерларнинг камлигини ҳисобга олиб, ер хусусий мулк қилиб сотилиши мумкин эмаслигини, балки уни узоқ муддатли ижара шартлари билан топшириш мумкинлиги ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб қўйилди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мустақилликнинг дастлабки қадамларидан бошлаб қабул қилинган

меъёрий хужжатларда, хусусан «Ер тўғрисида» ги (20 июн, 1990 йил) ва бошқа қонунларда ва Президент фармонларида қишлоқ хўжалигидаги туб ислоҳатларнинг ҳуқуқий асослари яратилди. 1991 йил 21 декабрда қабул қилинган «Деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустақамлаш ва тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги Фармон қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини замон талаблари асосида ташкил қилишда муҳим қадам бўлди. 1992 йил 3 июлда «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. 1992 йилдан атиги уч йил ичида мавжуд 1137 давлат хўжалигидан 1066 таси мулкчиликнинг акцидорлик, жамоа ва ижарадаги хўжаликка айлантирилди. Қишлоқ хўжалигида кўп укладли иқтисод вужудга келди. Шунингдек, чорвачиликда ислоҳатларни такомиллаштириш ва деҳқон (фермер) хўжаликлари ҳамда хусусийлаштирилган фермаларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги 1994 йил февралда қабул қилинган ҳукумат қарорлари ҳам катта аҳамиятга эга бўлди. 1991-1996 йилларда қишлоқ хўжалигида раҳбарликни яхшилаш, қишлоқда ўтказиладиган ислоҳатларнинг ҳуқуқий асосини яратиш чоралари кўрилди. Вазирлар Маҳкамаси биргина 1994-1995 йилларда қишлоқда ислоҳатлар ўтказишга доир 10 дан ортиқ қарорлар қабул қилди. Уларда қишлоқ хўжалиги комплексига раҳбарликни яхшилаш, замонавийлаштириш борасида қатор тадбирлар ишлаб чиқилди. 1996 йил 26 ноябрда Республика ҳукумати қишлоқ ва сув хўжалигини бошқаришнинг, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг самарадорлигини оширишга йўналтирилган янги тизимини яратиш мақсадида «Қишлоқ хўжалиги ва сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» қарор қабул қилди. Бундан олдинроқ 1996 йил 3 апрелида Президент «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармонни имзолаб, унда қишлоқда ислоҳатларни такомиллаштиришга қаратилган қатор тадбирлар кўзда тутилган эди. Мамлакат Олий Мажлиси 1996 йил 29 августда «Уруғчилик тўғрисида», «Селекция ютуқлар тўғрисида» Қонунларни қабул қилди. Ушбу қонунлар республикада уруғчилик масалаларига доир давлат сиёсатини амалга оширишнинг ҳуқуқий асосини яратди 1997 йилда шахсий томорқа хўжалиги 3 млн. гектарни ташкил қилди. Томорқа хўжалигининг экин майдони 1989 йили 257 минг гектар бўлса, 1997 йил 599,7 минг гектарга кўпайди. 1996 йили шахсий ёрдамчи хўжаликларда 640 минг т. гўшт, 2,968 минг т. сут, 1,711 минг т. сабзавот, 321 минг т. мева, 307,8 минг т. полиз, 338,1 минг т. картошка, 729 млн. дона тухум етиштирилди. Ғаллакорлар 1996 йил давлатга 2 млн. 100 минг т.

ғалла топширган бўлса, 1998 йили 4,6 млн. т. ғалла ҳосили етиштирилиб, шундан 3,5 млн. т. си буғдой эди. Пахта майдонлари қисқартирилиб, донли екинлар майдони 2,5 млн. гектарга етказилди. Шунини таъкидлаш керакки, Ўзбекистон қисқа муддат ичида, яъни 1996 йил ғалла мустақиллигига эришди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг I чақириқ X сессияси (7 декабр, 1997 йил) аграр ва иқтисодий муносабатларни тубдан ўзгартириш юзасидан қатор қонунлар қабул қилди. “Ер кодекси”, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”, “Дехқон хўжалиги тўғрисида”, “Ер кадастри тўғрисида”ги Қонунлар қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳатларни чуқурлаштиришнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлади. Аграр ислоҳатларнинг дастлабки йилларида совхоз ва колхозлар жамоа хўжаликларига айлантирилган эди. Аммо улар хўжалик юриштида ўзларини тўла-тўқис оқламаганликлари туфайли мулк пайлари асосида ширкатларга айлантирилди. 1999 йил 898 та, 2000 йилда 856 та қишлоқ хўжалиги корхоналари ширкатларга айлантирилди. Уларнинг умумий сони 2003 йил 1 январ ҳолатига кўра, республика бўйича 1900 тага етди, уларда 1 млн. 400 минг киши ширкат аъзоси сифатида меҳнат қилди. Бироқ ширкат хўжаликлари ҳам ўзини оқламади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислоҳатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармонида аграр ислоҳатларнинг янги йўналишлари белгилаб берилди. Фармонга биноан 2003-2007 йилларда ширкат хўжаликлари тугатилди, уларнинг негизида фермер хўжаликлари ташкил этилди. 2007-2008 йилларда пахтачилик, сабзавотчилик, чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларининг ер майдонлари қарийб 2,5 баробарга кенгайтирилди. Фермер хўжаликлари қишлоқ хўжаликлари ишлаб чиқарувчисининг асосий шаклига айланди. Маълумки, ҳукумат томонидан фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга солувчи бир қатор қонунлар, фармонлар, қарорлар ва меъриий ҳужжатлар қабул қилинди. 2003 йил 27 октябрдаги № ПФ-3342- сонли «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 476-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантиришга қаратилган тақлифлар тайёрлаш бўйича махсус

таклифлар тузиш тўғрисида», 2004 йил 4 ноябрдаги Ф-2069-сонли Фармойиши, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги 607-сонли «2005-5007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорларида яқин йилларда фермер хўжаликларини барқарор ривожлантиришни таъминлашнинг асосий йўналишлари белгилаб берилди. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги «Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонини муқобуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3077-сон ва 2009 йил 22 октябрдаги «Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонини янада муқобуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3287-сон Фармойишлари асосида 2008 йилдан бошлаб фермер хўжалиklarининг ер майдонларини муқобуллаштириш борасида йирик тадбирлар амалга оширилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 15 декабрдаги 362-сон «Фермер хўжалиklarига бериладиган ер участкалари майдонларини муқобиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори фермер хўжалиklarининг ер майдонларини муқобиллаштириш ишлари изчил давом эттирилди. 2003 йилда республикамиз қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган жами маҳсулотларнинг 22,2 %и ширкат хўжалиklarига, 14,9 %и фермер хўжалиklarига, 62,9 %и деҳқон хўжалиklarида етиштирилди. 2005 йилда эса фермер хўжалиklarида 1 млн.дан ортиқ киши банд бўлиб, пахтаинг 66 %и,ғалланинг 55 %и фермер хўжалиklarида етиштирилди. 2006 йил биринчи ярмида 210 та ихтисослаштирилган мева-сабзавотчилик ва узумчилик ширкат хўжалиklари негизида 39 та фермер хўжалиklари ташкил этилди. Пахтачилик ва ғаллачиликда эса 447 ширкат фермер хўжалиklarига айлантилди Республикамизда етиштирилаётган қишлоқ хўжалигининг асосий маҳсулотлари фермер хўжалиklари хиссасига тўғри келмоқда. Хусусан, 1990-2013 йилларда мамлакатимизда дон ишлаб чиқариш тўрт баробар,картошка 7 карра, мева 3,4, гўшт 2,3, сут 2,6, тухум 3,6 баробарга ошди.1991йилда мамлакатда 1908,2 минг тонна донли екинлар ишлаб чиқарилди, 1996 йетиштирилган. Фермерлик ҳаракатининг ривожланиши натижасида 2017 йилда мамлакатимиз бўйича 8 млн. 377 минг т. ғалла, 2 млн. 930 т. дан зиёд пахта, 12 минг 450 т. пилла, 2 млн. 318 минг тонна гуруч, 23 млн т. мева-сабзавот, 13 млн т. гўшт ва сут маҳсулотлари олишга эришилди. 2018 йилда эса 6 млн. 124 минг т. ғалла, 2 млн. 300 минг т. пахта, 8 млн. 661 минг т.сабзавот, 2 млн. 411 минг т. картошка, 1 млн. 607 минг т. полиз маҳсулотлари, 2 млн. 100 минг т .га яқин мева, 1 млн. 314

минг тонна узум, 18 минг т. пилла, 1 млн. 789 т. гўшт, 7 млн. 830 минг т. сут тайёрланди. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотларига кўра, 2018 йилда қишлоқ хўжалигининг Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотигадаги улуши 28,8 % ни ташкил қилди. 2018 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 53,2 % и ўсимлик маҳсулотлари, 46,8 % чорвачилик маҳсулотлари ташкил этди. 2017 йилда қишлоқ хўжалигида 3,7 млн. киши иш билан таъминланди (жами иш билан таъминланганларнинг 27,2 % и). Мамлакат аҳолисининг деярли ярми қишлоқ жойларда яшайди (2019 йил 1 январ ҳолатига кўра Ўзбекистонда 33,25 млн. киши, шу жумладан, қишлоқ жойларда 16,45 млн. киши (аҳолининг 49,5 % и) яшайди). Бугунги кунда ҳам ушбу соҳаларни янада ривожлантириш ва замон талабларига мослаштириш мақсадида жуда кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, тажриба сифатида қишлоқ хўжалигида «агросаноат мажмуаси» жорий этилмоқда, унда фермерлар пахтани давлатга эмас, балки тўғридан-тўғри кластердаги қайта ишлаш корхоналарига соади. Шунингдек, мева ва сабзавотларни экспорт қилиш бўйича ҳам маъмурий тўсиқлар олиб ташланиб, қулайликлар яратилмоқда. Яна бир жиҳат қишлоқ хўжалигини илм-фан билан боғлаш ва соҳада инновацияларни жорий қилишга ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш мақсадида 2019 йилда республика бўйича жами қарийб 11 минг гектар пахта майдонларида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилинган бўлиб, ҳар бир гектар учун давлат бюджетидан 8 миллион сўмдан жами 86,2 млрд. сўм субсидия ажратилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 июлдаги ПҚ-3824-сон «Фермер хўжаликларида ҳисоб тизимини тубдан яхшилаш ва уларга банк хизматлари кўрсатишни такомиллаштиришнинг қўшимча чоратadbирлари тўғрисида»ги қарорига асосан, туман фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашлари ҳузурида Фермер хўжаликлари бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритиш марказлари ташкил этилди ва давлат бюджетидан молиялаштирилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES) :

1. Муртазаева Р.Х. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, «ЎАЖБНТ» Маркази, 2003. Б. - 675.
2. Аҳмедова У.М. Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини модернизация қилиш-тараққиёт омили. «Ўтмишга назар» журнали, № 15, 2019 й. Б. – 20-25.

3. Жўраев Н., Файзуллаев Т. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи. – Т.: «Шарқ» нашриёт-матбаа коцерни Бош тахририяти, 2000. – 560 бет.
4. Усмонов Қ. ва б. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, «Иқтисод-Молия», 2016. - 496-бет.
5. Усмонов Қ.ва б. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, «Иқтисод-Молия», 2006. Б. – 520.